

Edukacja demokratyczna a kreatywność

Danuta A. Michałowska

Democratic Education and Creativity

Abstract: In democratic education should be used special forms and methods of teaching and learning. One of such method is drama, which stimulates creativity and self-expression. The results of the research showed, that drama is an effective teaching and learning method by experience, because it stimulates both the cognitive and affective development. Moreover, teaching through drama helps young people to become receptive to values and to shape their own system of values. Drama with elements of the psychodrama can be simultaneously applied as the method of the democratic education and as the method of upbringing in ethical and philosophical development.

Keywords: drama, psychodrama, creativity, democratic education, values, teaching and learning methods

Rozważania nad edukacją we współczesnym świecie wymagają przyjęcia kontekstu globalnych przemian w sferze ekonomii, polityki, kultury i wielu form życia społecznego. Dzięki dynamicznie rozwijającym się możliwościom komunikacji i szybkiego dostępu do informacji coraz wyraźniej zauważalny jest pluralizm w sposobach postrzegania świata i jego interpretacji, w stylach życia i preferowanych wartościach. Stanowi to niełatwe wyzwanie dla edukacji etycznej. Warto je podjąć, kiedy zastanowimy się nad znaczeniem jakie może mieć powszechna umiejętność demokratycznego funkcjonowania oraz współpracy między jednostkami oraz grupami

* Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu
damichal@amu.edu.pl

o odmiennych preferencjach kulturowych i światopoglądowych. Taki stan pokojowej globalno-lokalnej współzależności wymaga nazbyt często oryginalności i kreatywności w sposobach myślenia i działania. Twórcza i konstruktywna komunikacja interpersonalna, międzykulturowa i medialna jest bezwzględnie potrzebna do osiągnięcia i podtrzymywania porozumienia między narodami, kulturami i pojedynczymi ludźmi, od których zależy polityczna, ekonomiczna i kulturowa jakość życia każdej jednostki. Formułowanie globalnego społeczeństwa w atmosferze i na zasadach wolności, szacunku, sprawiedliwości wymaga sprecyzowania strategii działań i ich ustawicznej realizacji we wszystkich krajach. Nigdy w dziejach ludzkości nie doszło do wytworzenia takiej globalnej demokratycznej i deliberatywnej struktury, która stanowiłaby konstytutywną cechę funkcjonowania rodzaju ludzkiego. Czy jest to w ogóle możliwe? A jeśli założymy, że jest – to jaka jest rola zinstytucjonalizowanej edukacji? Jak i w jakim stopniu edukacja etyczna może się do tego przyczynić? Co więcej – jakich sposobów użyć, aby rozbudzać i stymulować kreatywność poszczególnych jednostek w dążeniu do tak ważnego celu?

1. Edukacja demokratyczna

Jürgen Habermas pisał o edukacji demokratycznej „w ramach teorii «idealnej wspólnoty komunikacyjnej»” wolnej od przemocy i użycia władzy oraz ograniczonej przez uniwersalne principia etyczne, a Lawrence Kohlberg o „wspólnocie sprawiedliwości” w latach 80 tych XX wieku¹. Dwie dekady później akcentuje się istotny wkład ich teorii w poszerzaniu demokratycznej świadomości, na gruncie polskiej myśli filozoficznej reprezentowanej między innymi przez Ewę Nowak, Karolinę M. Cern oraz Piotra W. Juchacza. Edukacja demokratyczna i obywatelska „nie może polegać na indoktrynacji na rzecz określonych ideologii politycznych ani na przekazywaniu wiedzy podręcznikowej na temat konstytucji demokratycznej, procesu formowania woli demokratycznej, hierarchii władz,

¹ Karolina M. Cern, Piotr W. Juchacz, Ewa Nowak, „Edukacja demokratyczna jako sfera namysłu w filozofii praktycznej”, w: Karolina M. Cern, Piotr W. Juchacz, Ewa Nowak (red.), *Edukacja demokratyczna*, Wydawnictwo Naukowe IF UAM, CoOpera, Poznań 2009, s. 8.

instytucji rządowych i pozarządowych itp.”². Istota demokratycznych oddziaływań edukacyjnych jest „ściśle związana z dynamiczną koncepcją obywatela³, zdolnego działać i umiającego działać według zasad demokratycznych ...”⁴. Proces kształcenia tych kompetencji będzie efektywny, jeśli zapewnione zostanie „żywe, regularne doświadczenie partycypacji w demokratycznym dyskursie, spełniającym przynajmniej tak podstawowe wymogi i reguły, jak wzajemne poszanowanie odmiennych stanowisk, równy udział w dyskusji, wolność od przemocy i autorytaryzmu”⁵. W takiej atmosferze możliwe staje się wytwarzanie pomysłów i rzeczywiste wpływanie na „rozwiązania społeczne i działania instytucji publiczno-politycznych” oraz „zajęcie stanowiska możliwie bezstronnego i poszanowanie cudzego stanowiska w procesie formowania woli społecznej, a także woli prawodawczej”⁶ zarówno w lokalnym jak i globalnym wymiarze. O społeczeństwie demokratycznym możemy mówić tylko przez pryzmat jednostki, gdyż jakość kompetencji poszczególnych ludzi sumuje się i przekłada na jakość całości życia publicznego. Zasobem człowieka jest tu świadomość siebie i otoczenia, odpowiedzialność, samodzielność, okazywanie szacunku oraz nieustanne pogłębianie wiedzy o sobie i otaczającej rzeczywistości wraz z umiejętnościami konstruktywnego komunikowania.

Należałoby przyjąć, że edukacja demokratyczna w szkole to system oddziaływań nie ograniczonych tylko do jednego przedmiotu nauczania, lecz całokształt wpływów, tych zamierzonych i zawartych w oficjalnym programie kształcenia, jak i mniej lub bardziej niezamierzonych lub nieintencjonalnych, czyli tzw. ukrytego programu szkoły jako środowiska socjalizacji. Niemniej jednak edukacja demokratyczna znajduje szczególne miejsce w ramach przedmiotów: *wiedza o społeczeństwie*, *historia* oraz lekcji wychowawczych na każdym

¹ Tamże, s. 8.

³ Terence H. McLaughlin, „Citizenship, diversity and education: a philosophical perspective”, *Journal of Moral Education*, Vol. 21, 1992, Issue 3, s. 235-251.

⁴ Karolina M. Cern, Piotr W. Juchacz, Ewa Nowak, „Edukacja demokratyczna jako sfera namysłu w filozofii praktycznej”, dz. cyt., s. 8-9.

⁵ Tamże, s. 9.

⁶ Tamże, s. 8-9.

etapie kształcenia szkolnego. Stanowią one obszar realizacji tych celów kształcenia, które odnoszą się przede wszystkim do zdobywania wiedzy oraz kształtowania umiejętności poznawczych, komunikacyjnych oraz postaw prospołecznych i obywatelskich. Także lekcje etyki i filozofii stwarzają doskonałą przestrzeń do realizacji tych celów.

Edukacja demokratyczna w szkole wyraża się nie tylko poprzez kształcenie, czyli zdobywanie wiedzy i umiejętności, zwłaszcza tych poznawczych, ale także poprzez wychowanie, czyli proces kształtowania autonomicznej osoby. Ów proces polega na stymulowaniu podmiotowości i niezależności jednostki, tak aby potrafiła aktywnie i co więcej – twórczo przystosować się do zastanych warunków życia, a następnie zmieniać je wykorzystując zdobyte wiadomości i umiejętności oraz swój twórczy potencjał. Celem oddziaływań edukacyjnych jest także wykształcenie umiejętności dokonywania wyborów, opartych na etycznych i racjonalnych przesłankach. Nie bez znaczenia jest tym samym rozwijanie odpowiedzialności za ich konsekwencje. Wydaje się, że nade wszystko w procesie wychowania ważne jest kształtowanie wrażliwości na system wartości demokratycznych, gdyż to wartości i uwarunkowane przez nie potrzeby wyznaczają cele ludzkich dążeń.

Tak rozumiana edukacja demokratyczna jest ważna dla jakości życia poszczególnych jednostek oraz wspólnot ludzkich, czy też szeroko rozumianego społeczeństwa pojmowanego zarówno w wymiarze lokalnym, jak i globalnym. Realizacja powyższych celów jest zadaniem trudnym, wymagającym zintegrowanych działań nauczycieli, opiekunów i edukatorów, którzy mają bezpośredni kontakt z młodym człowiekiem. Jedną z tych trudności jest zdolność i umiejętność wykorzystywania kreatywnych metod kształcenia, dzięki którym powyższe cele będą miały szansę realizacji.

2. Koncepcja współdzielenia intencjonalności a edukacja demokratyczna

Sukces systemu edukacji, który ukierunkowuje uczniów na funkcjonowanie w społeczeństwie demokratycznym, oznacza efektywność realizacji zarówno wspólnych, jak i indywidualnych celów. Jest to możliwe, jeśli wymagać się będzie od wszystkich uczniów, już od najwcześniejszych lat, racjonalnego, krytycznego i twórczego myślenia, zrozumienia sensu

i kierunku różnorodnych ludzkich działań, motywacji i aspiracji, a także rozwijania umiejętności emocjonalnego rozumienia drugiego człowieka i empatii. Ten sposób myślenia o edukacji demokratycznej jest zobrazowany poprzez koncepcję współdzielenia intencjonalności.

Według Michaela Tomasello, autora *Why we cooperate* (2009), współdzielenie intencjonalności lub wspólna intencjonalność oznacza motywację do współpracy i jej zaangażowane doświadczanie oraz ukierunkowane myślenie na wspólny cel w oparciu o ewolucyjne zdobycze w ramach społeczności kulturowej, w której jednostce dane było urodzić się. Język danej społeczności oraz różne materialne i niematerialne osiągnięcia są bazą dla rozwoju zdolności i kompetencji jej członków. Efekt przystosowania jest korzystny zarówno w perspektywie indywidualnej jak i grupowej. Kulturowo kształtowane umiejętności społeczno-poznawcze wykorzystywane są w pracy zawodowej i innych działaniach, które przynoszą wzajemne korzyści w procesie podążania za wspólnym celem⁷. W wyniku socjalizacji i edukacji, w tym edukacji etycznej, możliwe jest wytworzenie „współdzielenia intencjonalności” na gruncie wspólnego doświadczenia. Jest to model edukacji etycznej nakierowanej na wartości demokratyczne. Jej cechy to:

- kierowanie się wiedzą i zasadami racjonalnego myślenia – znajomość etycznych norm, reguł współżycia społecznego, znajomość skali ocen własnego postępowania,
- komunikacja międzyludzka oparta na zasadzie równości i wzajemnym szacunku,
- stwarzanie dogodnych warunków dla pełnienia różnych ról społecznych począwszy od wieku szkolnego jako okazji do moralnych zachowań i doświadczania efektów współpracy w osiąganiu wspólnych celów,
- umiejętność konstruktywnej analizy własnego doświadczenia,
- uczenie się wzajemności poprzez poznanie istoty symetryczności i komplementarności relacji między osobami,
- kreatywne poszukiwanie nowych rozwiązań.

⁷ Michael Tomasello, *Why We Cooperate*, MIT Press, Cambridge MA, 2009.

Zarówno jednostka ze swoimi prawami i obowiązkami, jak i grupa ludzi z wynegocjowanymi wspólnie celami, zasadami i regułami działań, mają w demokratycznym społeczeństwie swoje równie znaczące miejsce. Zgodnie z koncepcją współdzielenia intencjonalności dobro jednostki jak i dobro wspólne było osiągnięte między innymi dzięki zachowaniom prospołecznym i współpracy. W dużej mierze dzięki nim gatunek ludzki osiągnął znaczną przewagę ewolucyjną nad innymi naczelnymi. Istnieją liczne dowody w postaci osiągnięć naukowych z wielu dziedzin, że rozwój i twórcze zmiany dokonywały się i nadal dokonują dzięki współpracy, dzieleniu się pomysłami, odkryciami i wynikami pomiędzy wybitnymi jednostkami, które bez tego kulturowego i społecznego, mniej lub bardziej bezpośredniego wsparcia innych, nie dokonałyby w pojedynkę wielkich i ważnych zmian dla całej ludzkości. Z tego też powodu uczenie się współpracy i modelowanie zachowań prospołecznych jest warunkiem kolejnych sukcesów gatunku ludzkiego. Zinstytucjonalizowana edukacja ma tu ogromną rolę do odegrania, która polega na:

- rozbudzaniu świadomości niepowtarzalności rodzaju ludzkiego, nie tylko ze względu na kulturowy i wspólnotowy charakter rozwoju ewolucyjnego, ale także ze względu na posługiwanie się wyobraźnią i to w sposób niezwykle twórczy,
- dostarczaniu informacji o wzajemnych korzyściach ze wspólnie podejmowanych działań, a przede wszystkim rozbudzaniu świadomości konsekwencji kooperacji lub jej braku (wiedza deklaratywna)
- nauczaniu młodych członków społeczeństwa strategii współpracy oraz kreatywnych sposobów myślenia i działania w rozwiązywaniu problemów czy też poszukiwaniu nowych rozwiązań (wiedza proceduralna i doświadczenie).

Idea edukacji demokratycznej współgra z koncepcją współdzielenia intencjonalności. Wskazuje na to zgodność w zakresie co najmniej dwóch podstawowych stwierdzeń:

- I. Rozwój jednostki oraz grupy społecznej dokonuje się w wyniku procesu komunikacji międzyludzkiej, która spełnia ważną rolę we wzajemnie korzystnym działaniu.

Zdaniem Hansa-Ludwiga Kroeberga⁸ ten proces komunikacji charakteryzuje się:

- „1. społeczno-poznawczymi możliwościami tworzenia wspólnych zamiarów i uwagi,
2. prospołecznymi motywami (a nawet normami pomocy i dzielenia się z innymi)”⁹. U podstaw powyższego stwierdzenia jest założenie o ludzkiej „silnej skłonności do spontanicznego dzielenia się informacjami”¹⁰, co zdaniem Michaela Tomasello prowadzi z kolei do umocnienia i rozszerzenia więzi międzyludzkich oraz tworzenia wspólnych planów działania, które również przyczyniają się do jeszcze silniejszego budowania społeczności kulturowej w oparciu o wspólną wiedzę i doświadczenia¹¹. Według teorii zachowań M. Tomasello, nie ogólne normy, ale porządek kulturowy, który jest zgodny z rozwojem danej grupy, wpływa na ustanowienie obowiązujących zasad społecznych.

II. Rozwój jednostki, jak również grupy społecznej jest możliwy i będzie przebiegał w twórczym, konstruktywnym kierunku, im więcej będzie okazji do stymulowania jednostkowej i grupowej podmiotowości, im więcej będzie doświadczeń równego traktowania, opartego na szacunku i tolerancji wobec innych ludzi, zwłaszcza tych o odmiennych światopoglądach. Ponadto inne wartości, które charakteryzują ideę edukacji demokratycznej oraz koncepcję współdzielenia intencjonalności to:

⁸ Niemiecki lekarz psychiatrii, zajmujący się kognitywistyką, pracownik Institute of Forensic Psychiatry, Charité-University of Medicine w Berlinie. Hans-Ludwig Kroeberg popiera przekonanie, że ludzkie zachowania i ich efekty nie mogą być rozpatrywane wyłącznie w fizjologicznych, czy medycznych terminach. Konieczne jest zintegrowane podejście, zwłaszcza opierające się na wiedzy i badaniach psychologicznych wyjaśniających przyczyny, motywy i intencje ludzkich zachowań. Promuje on koncepcję indywidualnej korzyści zachowań prospołecznych w oparciu o badania etologiczne i rozwoju człowieka. Wcześniej koncepcję tę stworzył i rozwinął wspomniany już Michael Tomasello.

⁹ Hans-Ludwig Kroeber, „Osobowość prospołeczna – dlaczego zachowanie zorientowane na współpracę i normę stanowi o normalności”, *Psychiatria po Dyplomie*, 2012, tom 9, 1 luty, s. 34.

¹⁰ Tamże, s.34.

¹¹ M. Tomasello, *Why We Cooperate*, dz. cyt.

1. harmonia w dbaniu o dobro indywidualne i dobro wspólne,
2. odpowiedzialność indywidualna oraz odpowiedzialność wspólnotowa, w aktywnym, zaangażowanym dążeniu do wspólnie wytyczonych celów w oparciu o uzgodnione zasady i normy,
3. a przede wszystkim wolność, autonomia i niezależność, które sprzyjają kreatywnemu myśleniu i tworzeniu oryginalnych rozwiązań, dzieł i różnorodnych wytworów, z efektów których mogą korzystać wszyscy członkowie demokratycznego społeczeństwa.

Wydaje się, że edukacja szkolna stanowi jedną z powszechnie dostępnych i realnych możliwości realizacji powyższych wytycznych. Zarówno kształcenie (zdobywanie wiedzy i umiejętności), jak i wychowywanie dzieci i młodzieży w szkole to dwa istotne wymiary działań, których efekty zależą od tego, na ile te oddziaływania są prowadzone przez poszczególnych nauczycieli według wspólnie uzgodnionego planu i programu, świadomie, celowo i systematyczne, a ponadto w oparciu o nieustanną krytyczną analizę rzeczywistości. Zinstytucjonalizowana edukacja ma szansę sprostać tym oczekiwaniom, jeśli w czasach nadmiaru informacji aktywność młodego człowieka zostanie ukierunkowana zwłaszcza na krytyczne, a zarazem twórcze myślenie. Kreatywna edukacja stanowi jeden ze sposobów uwrażliwiania na wartości demokratyczne, a tym samym wspierania rozwoju gatunku ludzkiego w kierunku innowacyjnych rozwiązań, które będą służyć wszystkim członkom społeczeństwa.

3. Drama jako kreatywna metoda kształcenia w edukacji demokratycznej

Powyższe szczytnie zakładane cele nie mogą być tylko i wyłącznie postulatami. Muszą ściśle łączyć się z konkretnymi propozycjami, które poszczególni nauczyciele będą w stanie wprowadzić w codzienne życie szkoły. Edukacja demokratyczna wymaga przyjęcia odpowiednich form i metod kształcenia. Jedną z takich metod jest drama, która rozwija wyobraźnię i stymuluje ekspresję twórczą. Jest efektywną metodą nauczania i uczenia się przez doświadczenie z refleksją, gdyż stwarza warunki dla kognitywnego i afektywnego

rozwoju¹². Wykorzystanie metody dramy w edukacji demokratycznej przyczynia się do wzrostu samoświadomości i wrażliwości na wartości oraz do kształtowania własnego systemu wartości będącego fundamentem dla obywatelskich postaw. Metoda ta wpisuje się równocześnie w koncepcję współdziałania intencjonalności, ponieważ odpowiednie wykorzystanie dramy może w znacznym stopniu przyczynić się do:

1. kształtowania wrażliwości na wartości demokratyczne takie jak: współodpowiedzialność, wolność indywidualna i równość międzypodmiotowa, równowaga między dobrem wspólnym a dobrem indywidualnym;
2. wzrostu wrażliwości na drugiego człowieka, zainteresowania sprawami społeczności lokalnej i narodowej oraz kształtowania empatii w celu podejmowania działań zmierzających ku realizacji koncepcji współdzielonej intencjonalności;
3. rozwoju kreatywności w procesie poszukiwania rozwiązań problemów codziennego życia w społeczeństwie demokratycznym;
4. stymulowania krytycyzmu, refleksyjności w procesie podejmowania obywatelskich wyborów;
5. kształtowania obywatelskiej postawy.

Praca nauczyciela za pomocą tej metody wymaga umiejętności myślenia symbolicznego, niestereotypowego i elastyczności w działaniu. Czasami potrzebna jest szybka zmiana planu zajęć, techniki bądź strategii czy formy pracy. Niejednokrotnie wymagana jest także spontaniczna reakcja na nieprzewidywalne sytuacje dydaktyczne. Kreatywność nauczyciela wyraża się tu poprzez umiejętność udzielania wsparcia:

- 1) intelektualnego (m.in. dzielenie się wiedzą i doświadczeniem, inspirowanie pomysłami, wizjami, pomoc w dokonaniu wglądu we własne i innych przekonania, wartości) oraz

¹² Zob. więcej o dramie jako kreatywnej metodzie kształcenia w: Danuta Michałowska, „Drama – twórczość – edukacja etyczna”, w: Marta Cylkowska-Nowak, Joanna Imielska, Ewa Kasperek-Golimowska (red.), *Podmiot. Sztuka – Terapia – Edukacja: między teorią a praktyką*, Wyd. Uniwersytetu Medycznego, Poznań 2011, s.199-218.; D. Michałowska, „Drama i psychodrama w nauczaniu filozofii i etyki”, w: Danuta Michałowska, Sławomir Krzyśka (red.), *Zeszyty filozoficzne*, nr14-15, *Filozofia a edukacja. Etyka a edukacja*, Wyd. Naukowe Bogucki, Poznań 2009, s. 292-307.

2) emocjonalnego (m.in. pomoc w konstruktywnym wyrażeniu emocji, zrozumieniu własnych i cudzych uczuć i zachowań, motywów działań, oczekiwań i aspiracji, umiejętność udzielenia psychicznego wsparcia w przypadku nadmiernej eskalacji uczuć, umiejętność konstruktywnego rozwiązywania konfliktów).

Ponadto niezbędnym narzędziem pracy nauczyciela jest umiejętność stworzenia odpowiedniej atmosfery współpracy i zaangażowania, wzbudzania wystarczająco wysokiego poziomu natężenia koncentracji i uwagi u uczniów.

4. Możliwości realizowania koncepcji edukacji demokratycznej w szkole za pomocą metody dramy

W kontekście rozważań na temat edukacji dla życia w społeczeństwie demokratycznym drama jako metoda kształcenia i wychowania jest ciekawą propozycją. Drama z elementami psychodramy może być wykorzystywana w nauczaniu wielu przedmiotów, aby zdobyć wiedzę, zapamiętać i zrozumieć nowe informacje oraz umieć je twórczo zastosować w praktyce. Jest również metodą wychowawczą. Może być z powodzeniem zastosowana dla celów kształcenia ogólno-humanistycznego, a zwłaszcza na lekcjach, które w szczególny sposób mogą promować edukację obywatelską i to na każdym etapie kształcenia szkolnego. Przedmioty jakie wpisują się w tę tematykę to przede wszystkim: język ojczysty, *etyka*, *filozofia*, *wiedza o społeczeństwie* i *historia* oraz lekcje wychowawcze.

Poniżej przedstawione są krótkie propozycje realizacji edukacji demokratycznej z zastosowaniem wybranych strategii i form pracy metodą dramy na lekcjach filozofii i etyki.

Temat	Nauka o konstytucji. Prawa człowieka
Cel główny	Zdobycie wiedzy na temat praw i obowiązków człowieka jako obywatela, a zarazem członka społeczeństwa, zapamiętanie nowych wiadomości ze zrozumieniem
Strategia/ technika	Analiza tekstu za pomocą techniki „płaszcz eksperta”; technika „nauczyciel w roli”
Forma	Praca całej grupy lub w małych 2-3 osobowych zespołach (wówczas efekty pracy są prezentowane przez poszczególne grupki)

Temat	Dziedzictwo starożytnej Grecji. Rozum i myślenie racjonalne.
Cel główny	Znajomość wkładu kultury starożytnej Grecji w rozwój cywilizacji. Wykorzystanie wiedzy praktyce, twórcze zastosowanie zdobytej wiedzy i umiejętności w praktyce
Strategia/ technika	Rozwiązywanie problemów w roli; techniki przeprowadzane w oparciu o częściowo gotowy scenariusz, czyli gry symulacyjne: „bycie w roli” „granie roli”, „zamiana ról”
Forma	Praca indywidualna i w parach

Temat	Odpowiedzialność. Równość. Braterstwo
Cel główny	Rozbudzenie samoświadomości i wrażliwości na wartości: szacunek, tolerancja, równość i sprawiedliwość, dobro wspólne, obrazowanie rzeczywistości w fikcyjnych sytuacjach
Strategia/ technika	Strategia poziomy świadomości; techniki: „rzeźba”, „żywy obraz”, „martwy obraz”, pantomima, spontaniczne gry w rolach z otwartym zakończeniem; gry improwizacyjne, w których uczestnicy mają tylko zarysowany obraz sytuacji do odegrania, a zakończenie jest niewiadome
Forma	Praca w parach i małych zespołach (3-4 osobowych); praca z całą grupą na zasadzie zmienności ról: widzowie – aktorzy, aktorzy – widzowie

Temat	Spoleczeństwa ludzkie. Co to jest demokracja? Co to znaczy być obywatelem?
Cel główny	Znajomość różnych form życia społecznego i politycznego. Rozróżnianie rodzajów odpowiedzialności: indywidualna vs wspólnotowa, za czyny, podjęte działania lub ich brak, za środowisko, za słowo rozumiane jako dotrzymywanie obietnic i zobowiązań Kształtowanie obywatelskich i prospołecznych postaw: odpowiedzialność, aktywność Uwrażliwianie na cnotę perfekcjonizmu – to jakim będę obywatelem skutkuje jakością demokracji.
Strategia/ technika	Technika zamiany ról, gry dramowe, scenki dramowe; techniki: „zwierciadło”, „magiczny sklep”; praca z bajką – forma teatralna w dramie
Forma	Praca w parach i małych zespołach (3-4 osobowych); praca z całą grupą na zasadzie zmienności ról: widzowie – aktorzy, aktorzy – widzowie

W powyższych przykładach można zastosować technikę zwaną: rundką myślową, w której każdy uczeń jest zachęcany do dzielenia się własnym doświadczeniem oraz spostrzeżeniami w wyniku wykonanych zadań w trakcie lekcji. Rundka myślowa może być bodźcem do dyskusji, która jest częstym sposobem omawiania efektów pracy dramowej, bądź też przyczyną podjęcia kolejnych zadań edukacyjnych, rozwinięcia, rozszerzenia lub pogłębienia omawianego tematu. Należy podkreślić, że warunkiem powodzenia edukacyjnego i efektywnego przeprowadzenia dramy jest jakość relacji pomiędzy nauczycielem a uczniami. Kompetencje komunikacyjne nauczyciela wyrażają się w umiejętności stymulowania konstruktywnych relacji w grupie, w posługiwaniu się konstruktywnymi wzorcami komunikacji i w stopniowo budowanym poczuciu bezpieczeństwa w grupie uczniów. Zapewnienie odpowiedniego poziomu owego społecznego bezpieczeństwa wynika między innymi z: a) funkcjonowania jasnych i zrozumiałych reguł, norm, b) znajomości konsekwencji ich nieprzestrzegania, c) a przede wszystkim okazywania wzajemnego szacunku. O twórczym wykorzystaniu metody dramy w edukacji pisałam we wcześniejszych artykułach¹³, powołując się na wyniki badań własnych, które wskazywały na wiele korzyści z umiejętnego jej zastosowania. Podsumowując, przytaczam w tym miejscu fragment danych z badań, czyli wypowiedzi uczestników dramy, które korespondują z powyższą tematyką. Drama jako twórcza metoda kształcenia pozwala na:

- uczenie się umiejętności interpersonalnych oraz współpracy grupowej

„(...) zajęcia dramowe kształtują umiejętności prawidłowego odczytywania swoich emocji, poczucia własnej wartości i współzycia w zespole” (badania: praca nr A.S.2009)¹⁴.

¹³ Zob. więcej w: D. Michałowska, *Drama – twórczość...*, dz. cyt., s.199-218; D. Michałowska, „Development of cognitive and psychosocial competences through drama”, w: Mirosława Furmanowska (red.) *Art in Education and therapy. Sztuka w wychowaniu i terapii*, Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, Wrocław 2014, s. 187-209; D. Michałowska, *Drama i psychodrama...*, dz.cyt., s. 292-307.

¹⁴ D. Michałowska, „Development of cognitive...”, dz. cyt..

- kształtowanie umiejętności empatii i tolerancji oraz szacunku dla siebie i drugiego człowieka

„Proces kształtowania wartości etycznych w uczestnikach zajęć dramatycznych spostrzegam głównie w procesie uczenia empatii” (badania: praca nr A.R. 2009).

„(...) zajęcia z dramą pomagają rozwijać życie wewnętrzne, uczą samodzielności i odpowiedzialności” (badania: praca nr K.R.2009).

- krytyczne myślenie o własnych i odmiennych światopoglądach, o danej hierarchii wartości, twórcze myślenie

„To metoda, która angażuje w działanie ucznia całą jego wiedzę o świecie. Otwiera nowe perspektywy, wykorzystuje wyobraźnię, zmysły, emocje, intuicję (...) weryfikujemy własną postawę na podstawie naszych przeżyć (...) Drama pobudza wyobraźnię (...) wyobraźnię moralną” (badania: praca nr J.K. 2009)¹⁵.

Powszechne realizowanie celów i zadań edukacji demokratycznej w szkole oraz kompetencja nauczycieli w zakresie stymulowania kreatywności własnej i uczniów to nie jedyne problemy warte nie tylko kolejnych dyskusji, ale i konkretnych rozwiązań. Inną współcześnie ważną problematykę, która wymaga oddzielnego omówienia, stanowi ideologiczny wymiar edukacji. Próby zmierzenia się z tym niełatwym tematem są coraz częściej zauważalne w literaturze naukowej (pisali o tym m.in. Zbigniew Kwieciński, Eugenia Potulicka, Joanna Rutkowiak, Celina Czech-Włodarczyk, Danuta Michałowska)¹⁶ i rzeczywistości szkolnej¹⁷, choć nadal

¹⁵ D. Michałowska, *Drama – twórczość...*, dz. cyt., s. 211.

¹⁶ Zob. Celina Czech-Włodarczyk, *Neoliberalizm a edukacja obywatelska. Studium porównawcze na przykładzie publicznych szkół średnich w Kanadzie i Polsce.*, Wyd. Naukowe UAM, Poznań 2012.; Zbigniew Kwieciński, „Sprawiedliwa nierówność czy niesprawiedliwa równość? Implikacje edukacyjne”, *Nauka*, nr 4, 2007, s. 35–39.; Zbigniew Kwieciński, *Cztery i pół. Preliminaria – liminaria – varia*, Wyd. Nauk. Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, Wrocław 2011.; Zbigniew Kwieciński, *Pedagogie postu. Preteksty – konteksty – podteksty*, Impuls, Kraków 2012.; D. Michałowska, *Neoliberalizm ...*, dz. cyt.; Eugenia Potulicka, Joanna Rutkowiak, *Neoliberalne uwikłania edukacji*, Impuls, Kraków 2010.

¹⁷ Zob. więcej Protesty Związku Nauczycielstwa Polskiego <http://www.znp.edu.pl/>

niezbyt powszechne. Niemniej jednak zaangażowane i kreatywne podejście pojedynczych nauczycieli i wychowawców jest niezaprzeczalnie cennym wkładem w budowanie społeczeństwa demokratycznego. Działania i zmiany oddolne są równie potrzebne jak i działania odgórne, bardziej systemowe, a zgodnie z koncepcją współdzielonej intencjonalności, wysiłek jednostkowy, wsparty współpracą i wzajemnym porozumieniem, co do celów i uznawanych wartości jest korzystny zarówno dla jednostki, jak i dla kreatywnych zmian w demokratycznym społeczeństwie.

